

Az aforizmaíró Osvát

1

A legendárium úgy tartja, Osvát Ernő nem írt, „csak” szerkesztett, és szerkesztőként, azaz mások írásának kiválasztásával és összerakásával, a folyóiratszámok sorozatának megteremtésével mondta el, amit el akart mondani, s ezzel írta be nevét a magyar irodalom történetébe. A történet *így* persze bizonyosan nem áll meg, egy kötetnyi írás csak maradt utána, s ezek, ha életében nem is, halála után – többször is – kötetben is megjelentek. A legendárium azonban valami lényegeset mégis csak megragad intellektuális alkatából és irodalmi szerepéből. Tény: írásainak (kritikáinak, írói próbálkozásainak) többsége a Nyugat indulása (1908) előtt született, s a Nyugat szerkesztőjeként egy lapalji jegyzet és két kései, rövid alkalmi megnyilatkozás kivételével semmit nem írt. Szerepét a szerkesztésben ismerte föl, és szerkesztőként alakította a magyar irodalmat. Amikor a tízes évek végén, ideiglenesen, szakított a Nyugattal, érdemeit Schöpflin Aladár, közvélekedést fejezve ki, már a nem író szerkesztő teljesítményeként határozta meg. „... ő volt az”, írta róla, „aki a szerkesztési munka tömegét végezte, a közlendő kéziratokat kiválogatta, az írókkal munkáikról tárgyalt, témákat adott nekik, a folyóiratot kéthétről-kéthétre összeállította. *Az ő ízlése volt a Nyugat lelke* (...). Minden irodalmi vállalat valamivel más, mint a bele dolgozó munkatársak munkáinak összege, ez a más (...), mely az egymásra következő közleményeken túl, ezeket valamiféle egységbe fűzve megmutatkozik, ez volt a Nyugatban az, amit jórészt Osvát Ernő adott hozzá. (...) *Neki nem egyes közlemények, kisebb vagy nagyobb száma az oeuvreje, hanem maga a Nyugat.*” (Schöpflin 1919.) Ez a portré a helyzetből adódóan, természet-

sen stilizáció: jó szándékú, méltányló, de stilizáció, az érdemeket emeli ki, homályba taszítja mások Nyugat körüli érdemeit, s elhallgatja Osvát konfliktusgeneráló gyakorlatát, mi több, a „mindig” tárgyias Schöpflin itt a *legendáriumot* is megalapozza. De, ismételjük meg, itt is, a legendáriumban is valami valós összefüggés jelenik meg és nagyítódik föl. Osvát, a kortársak szerint, *nem* író, hanem szerkesztő volt. A nem írás azonban nem írásképtelenség, hanem tudatos opció volt. Osvát, amikor rákényszerült, a „szükséges pénzért” mégis csak írt. Ott hagyva a Nyugatot 1919-ben a *Magyarország* színikritikusa volt, élete végső periódusában, 1928-ban pedig, a Baumgarten-díj elnyerésének jogcímét megalapozandó, rendszeresen írt aforizmákat a *Pesti Naplóba*.

S ami érdekes: míg korai kritikái, de még 1919-ben írott színikritikái is ma kevés érdeklődést keltenek, inkább csak a filológusok számára jelentenek elemzendő forrást, akik ezekben is magyarázatot keresnek „az Osvát-rejtélyre”, addig aforizmái ma is olvasói érdeklődést ébresztenek, mondhatnánk: piacképesek. Jellemző, hogy nem sokkal halála után (1930), harcostársa, a Nyugat volt főszerkesztője, Ignotus Hugó már aforizmáinak bibliofil igényű kiadásával állított neki emléket (*Az elégedetlenség könyvéből*. Gyoma, 1930). S azóta is az aforizmak az életmű „legolvasottabb” darabjai. Összegyűjtött írásainak egyik kiadása (1995) az aforizmak címét – *Az elégedetlenség könyvéből* – írta, olvasócsalogatóként, a címlapra, sőt 2016-ban az *Aforizmak*, Fráter Zoltán gondozásában, ismét önálló kötetben is megjelentek. Az „írásgörccs”, vagy pláne az írásképtelenség tehát nem igazolható, de valami magyarázatra váró „rejtély” azért mégis csak megmarad. A „nagy szerkesztő” miért nem volt jó kritikus, s miért egy nem minden író és irodalomértelmező által mélt-

tányolt műfaj, az aforizma lett az a megszólalási formája, amelyben nyilvánosan – nyomtatásban – is elmondta tapasztalatait, „kibeszélte” elveit?

2

Hogy miért nem volt jó kritikus, azt egyelőre ne bolygassuk. Első – nagy – lépésben az aforizmákat vegyük közelebbről szemügyre, s arra figyeljünk, miről árulkodnak ezek a szövegek.

A kutatás mára összegereblyézte Osvát aforizmáit. Ami figyelemre méltó a megjelenési adatokban: Osvát nemcsak pályája végén, 1928-ban írt aforizmákat, de, ha csak alkalmilag is, jóval korábban is. A Hétben három alkalommal (1898. dec. 4., 1899. márc. 19., és dec. 31.), a Fővárosi Lapokban egyszer (1900. dec. 16.), s egyszer a Magyar Génuszban (1902. dec. 14.). Ezek a korai aforizmak mennyiségileg nem mérhetőek a kései aforizmakhoz, 1898 és 1902 közt összesen 26 aforizmája született. E korai darabok mégis több fontos tanulsággal szolgálnak. Az egyik evidens, de mégis föl kell hívni rá a figyelmet: az a tény, hogy Osvát pályája elején is, végén is írt aforizmákat, arra vall, e megszólalási forma nem volt idegen alkatától. Magában a műfajban volt valami, amit testhez állónak érzett. A másik figyelemre méltó összefüggés önmagában nem evidens, de ha észre vesszük az összefüggést, nagyon is beszédes. Osvát, aforizmaíróként nem véletlenül debütált A Hétben. A Hét, Kiss József 1890-ben indult nevezetes hetilapja ugyanis egy új kommunikációs stratégia megtestesítője volt, s ennek – egyebek közt – szerves része volt az olvasóknak aforizmákkal való folyamatos ellátása. Minden szám közölt aforizmákat, klasszikus, magyarra fordított darabokat is, magyarokat is. A szerzőket hol megnevezték, hol nem, az elsődleges nem is a szerző személye volt, hanem maga az aforizma. Hogy megértsük ezeknek A Hét-beli habitus-alakító, kommunikációs szerepét, tudnunk kell: az 1890-es évek egy nagyon gyors átalakulás éve voltak, széleskörű, az élet minden területére kiterjedő modernizáció zajlott, amelyet íróknak, olvasóknak mentálisan is fel kellett dolgozniuk. Fölgyorsult az individualizáció folyamata, megnöttek az egyén lehetőségei, de ugyanakkor megnőtt, s egyre érezhetőbbé vált az egyén magára utaltsága is. Az egyéni „tapasztalatok” szerint egyre inkább az individuum lett a kor központi szereplője, minden, amit a kor gyors ütemben kitermelt magából, az egyéni élményfeldolgozás közegeiben nyerte el tartalmát és „ideális” formáját. S mivel minden mozgásban volt, e tapasztalatok az érzésben nemcsak egymást követték, de össze is torlódtak, s fogalmilag nem tudták elnyerni „végleges” alakjukat. A felszínen, mint a víz fel-

színén a hullámok, gyorsan követték egymást az élmények. A megszilárdulásra nem volt idő s lehetőség, a mélyben zajló átalakulás mibenlétének megértését, feldolgozását pedig ez a gyorsaság nagyon megnehezítette, s még a felismerteket sem hagyta egységesülni. Az élet része a heterogenitás ténye és (szubjektív) élménye lett. Kiss József (és csapata) kommunikációs megoldása így a nyelviség, a nyelvileg pontos kifejezés felértékelése lett. Az uralkodó elv a szerkesztőségben belül az lett, hogy „mindent” meg lehet írni, egy szerző sem kényszerül az irányzati szócső szerepébe, mondhatja a magáét, de bármit is akar mondani, azt nyelvileg tömören és pontosan – kifejezően – kell tennie. A rossz – nem kifejező – mondatnak, sőt még akár egyetlen szónak sincs szerkesztői kegyelem. Ez, összhangban a társadalomtörténeti reálfolyamatokkal, nagyon széles spektrumú véleménymezőt alakított ki, s az egyes álláspontok közötti, olykor leplezhetetlen ellentmondások, sőt maga a heterogenitás is legitim gyakorlattá vált. Mindez természetesen nem kedvezett a fogalmilag „tisztá”, szabatos filozófiai általánosításoknak, s a viszonyok közt eligazító valószínűmagyarázó képletek csak lassan, folyamatos apró módosulásokon keresztül alakulhattak ki. A szerzőknek nehéz volt akár önmagukkal is egyet érteniük. S a rögzíthetetlenségnek ezt a tapasztalatát a tapasztalatrögzítés speciális formája, az aforizma tudta kifejezni és (valamennyire) egyensúlyban tartani. Az aforizmak (s a hosszabb szövegek aforizmaszerű betétei, amelyekre Ignotus ekkori szövegei adnak jó példákat) mint rövid, tömör és frappáns tapasztalatartikulációk, mindig mint önálló, rendszerbe nem tartozó ítéletek egzisztáltak. Igazából még egy másik, „saját” aforizmával sem kellett összhangban lenniük. Az aforizma és aforizma, pláne az aforizma és a teória közötti nyílt vagy rejtett ellentmondás „természetesnek” számított. Sőt szerző s álláspontja individualitását éppen ez az egyediség, az a másokétól való különbség garantálta. Az aforizma a maga megfellebbezhetetlen módján nem „örök igazságot” mondott ki, hanem a mozgásban lévő tapasztalatnak kölcsönözte az „igazság” auráját. Igazsága nem utolsósorban a nyelvi megformálás figyelemfelhívó, frappáns formájából adódott – s az tette lehetővé, hogy e frappáns és érdekes tézis igazában nem tartozik bele egyetlen, kényszerítő erejű logikai rendszerbe sem: önálló életet él. Egy aforizma akkor is lehet „igaz” (értsd az adott kontextusban határos), ha az előtte vagy/és utána álló aforizma éppen „sikerületlen”. Minden aforizmának önmagáért kell helytállania. S mindig van benne annyi szubjektivitás, hogy fönnartsa cáfolhatatlansága hitét.

A fiatal Osvát természetesen írónak (!) és kritikusnak készült (regénypróbálkozásai is fönnmaradtak), de a jelek szerint nem e területeken lett igazán jelentős. Tehetség, irodalom iránti affinitása nem vonható

kétségbe, valami mégis megakadályozta, hogy, mondjuk, kritikusként kifussa magát. Kritikáin, azokat újraolvasva Kosztolányi Tibor nem teljesen alaptalanul fanyalog. S nem is kérdéses, ezeknél a magyar kritika története sokkal jobbkat ismer. És sok jele van annak is, hogy valami „írásgörcs” bénította: nehezen fogalmazott, újra s újraírta, amit már egyszer megírt, sőt arra is van példa, hogy a tervezett, de megírni nem tudott cikk helyett régi írását kellett, mint újat közreadni, mert nem boldogult a saját maga elé tűzött feladattal. Ám ez az 'írásgörcs' megmagyarázható: alkotóának és a századvég intellektuális kontextusának inkongruenciája választ ad problémánkra. Osvát, egy rabbi unokája, alkatilag egyféle erős autoritást testesített meg, aki az igaz, nem igaz, jó, rossz stb. relációjában mindig állásfoglalásra törekedett. Úgynevezett önmagához hű, meggyőződéses ember volt. A korszak azonban, amelyben fellépett, s amelyben önmagát irodalmilag is pozicionálnia kellett, láttuk, éppen a gyors és folyamatos változások kora volt. Így hiába „érezte” az irodalmat, hiába olvasott össze sok mindent, hiába dolgozta bele magát a modern francia kultúrába, hogy orientációját megalapozza, éppen az a szilárd nézőpont hiányzott számára, amelyből konzekvensen végigvihető gondolatmenetek indulhattak volna ki. (A *modernség* eszménye természetesen fontos, de ehhez nem elégséges szempont volt.) Az a fajta gyors és rugalmas reagálás, amely az 1890-es években a fiatal Ignotust a modernségért vívott harc első vonalába emelte, belőle hiányzott. Ő, szövegalkotás közben inkább fúrt s faragott, azaz barkácsolt. S ezzel beleeragadt a fontos, de végig vinni nem tudott részletekbe. Tudta, amit olvasóként és irodalmárként tárgyilag tudni lehetett, de tudását nem tudta koherens elméletté szervezni, s azt, amit fontosnak vélt, nem tudta a mű leírását irányító „algoritmusként” működtetni.

Az aforizma, amelynek mintáját A Hét gyakorlatában „készen” kapta, bizonyos értelemben megoldási lehetőség volt problémájára. Mint utaltunk rá, próbálkozott is ezzel. De fiatalon e formát – nagy múltja, rangos ókori előzményei ellenére – alighanem kevésbé becsülte, többre, nagyobbra vágyott. Mondhatnánk, arra, amit nem tudott megcsinálni.

3

A kései aforizma-írás közvetlen életrajzi háttére világos: Osvátnak pénzre volt szüksége, s önérzete nem engedte, hogy a Baumgarten Alapítvány pénzét Babitstól szimpla kegyként fogadja el. „Kifelé” is dokumentálni akarta, hogy megszolgált a pénzt, s érte még előtte írni akart valamit. Hogy Babitsnak legyen *jogcíme* a díj odaítélésére. (A szerkesztés, ami ön-

magában is elég indok lehetett volna a jutalmazásra, nem mindenkinek adta meg teljesítménye evidencia-élményét, a hétköznapi, laikus tudat nem érzékeltette ennek súlyát.) Amikor az anyagilag megszorult Osvát eladta régi, ritka könyveit a bibliofil szegedi kerületi rendőrfőkapitánynak, Szalay Józsefnek, az merőben más helyzet volt: a pénzért kézzel fogható értéket adott, s ha valaki, akkor Szalay tudta, hogy valódi raritásokat kap pénzért. Ez az életrajzi szituáció azonban, ha a „váratlan” íráskényszert érhetővé is teszi, éppen a szempontunkból leglényegesebbet nem magyarázza meg: miért éppen aforizmákkal állt elő Osvát?

Ám, ha jól belegondolunk, Osvát „írói” opciója teljesen érthető. Nem is igen dönthetett volna másképpen. A Nyugat szerkesztésével töltött két évtizede során sem regényíróként, sem kritikusként nem jelentkezett. Irodalomértését, kritikai elveit előszóban (esetleg levélben), mint szerzőket instruáló szerkesztő nyilvánította ki. Ugyanakkor ez a két évtized nem akármilyen évtized volt, a „modern” emberrel rengeteg minden történt ekkoriban, s egyebek közt a szellemi életnek az a területe is, az irodalom, amelyet Osvát a legjobban ismert, teljesen átalakult. Osvátban óhatatlanul rengeteg tapasztalat halmozódott föl, sőt ő maga is más ember lett: keserűbb, rezignáltabb, a hiábavalóságokkal szembesülő, akit már megérintett a halál szele. (Felesége öngyilkos lett, lánya halálos beteg volt – anyagi gondjai nem utolsósorban innen adódtak.) Folyamatosan határhelyzetben élt, s minden arra predesztinálta, hogy tapasztalatait elmondja, kibeszélje. S erre a legjobb lehetőséget számára az ifjúsága idején megismert aforizma-forma biztosította. Ez rugalmas, már-már kötetlen megszólalási forma volt, tömörsége műalkotássá tette, s nagy előnye volt, hogy teret engedett a természetes szubjektivitásnak, ugyanakkor érvényességigényéről sem mondott le. Olvasói, pláne újságolvasói szempontból pedig tagadhatatlanul „érdekes” volt.

Az aforizma-írás révén, ő az irodalom körül bábáskodó, most maga is íróként szólalhatott meg.

4

Osvát 1928-ban két sorozat aforizmát írt a Pesti Naplóba: július 8. és augusztus 26. közt *Az elégedetlenség könyvéből*, szeptember 2. és október 7. közt pedig *Forgolódás* címmel. E két sorozat, ha jól számolom, 420 aforizmából áll. Ha ezeket összevetjük a fiatalkoriakkal, jól érzékelhetjük közöttük a különbséget: az 1928-ban írottak „jobbak”, minden szempontból kiforrottabbak.

Az aforizma mai, közkeletű meghatározása a „szellemességet” hangsúlyozza e műfajról szólva. „Az afo-

rizma tömör, szellemes, általában egyetlen mondatból álló erkölcsi vagy bölcséleti tételt kifejtő mondas. Általában titkolt igazságra mutat rá frappáns, szellemes módon, úgy, hogy a mögöttes tartalom néhány szóból is világossá váljon. Általános érvényű igazságot mond el találóan, ezért könnyen megjegyezhető.” (Wikipédia.) A lényeghez azonban közelebb jutunk, ha a szó etimológiájára is figyelünk. A görög *aphorizma* szó jelentése 'elhatárolás', 'meghatározás'. Ez, látszólag, igen csak „egyszerű” azonosítás, de a lényegre koncentráls és pontos. Aki aforizmát ír, az csakis „elhatárol” és „meghatároz”, minden más már csak egyéni írássajátosság. (Az aforizmak között lehet logikai, sőt rendszerjellegű összetartozás, de ez az összetartozás az adagolással el van rejtve: így minden aforizma önálló entitásként olvasódik. Az összefüggéseknek ez az elrejtése maga is érdekességfokozó eszköz, felismerésük az olvasóra van bízva.) A „szellemes” minősítés, ha nem is fölösleges attribútum a meghatározásban, de mindenképpen származékos, másodlagos – mondhatnánk: piaci – fejlemény. S az igazi szellemesség valójában az elhatárolás és meghatározás pontosságából, a váratlan – de mélyből fakadó – kapcsolásból következik. (Voltaképpen, ha jól belegondolunk – bár *horribile dictu!* – Wittgenstein logikai-filozófiai traktátusa is aforizma-gyűjtemény.) S Osvát aforizmái közül is azok a jobbak, amelyek ebben az értelemben szellemesek, és szellemességük nem dísz, nem tárca-szellemesség, hanem a tárgy logikai meghatározásából közvetlenül adódik.

Aforizmái tanúsága szerint Osvát viszonya a „filozófiához”, általában a gondolkodáshoz ambivalens volt – ez önmagában is gondolkodásalakító paradoxon. Tudja s ki is mondja: „minden filozófiai vita, ha az: az emberi gondolkodás újjászületése a feltétlenségéből.” (42.) Mert: „Minden vitában lehet helye a tekintélyre való hivatkozásnak – egyedül a filozófiai vitából van ez elve kizárva.” (95.) A „gondolat” meghatározása is ezzel még összhangban van nála, de e meghatározással kicsit már el is mozdult saját álláspontjától: „A gondolat a gondolkodás lüktetése.” (29.) S ebben nem lát fejlődést: „Hiszem, hogy a filozófia egymásutánja nem fejlődés.” (28.) Az előre haladó gondolkodás ilyen, szubjektív, tagadása azonban nem aggálytalan, kételyekkel teli: „De lehet azt mondani, hogy az idő és tér bármely pontján gondolkodni kezdők helyzete összecserélhető volna?” – kérdezi önmagától, majd tovább kérdez: „Hogy a filozófia története mint történet akár fordítva is elbeszélhető?” (28.) Azaz, fölveti az ötletet, de magát a megfordítást azért mégsem vállalja. A filozófiát azonban korlátozott érvényességűnek látja. „A filozófus számára egy filozófia van: az övé. A többi irodalom.” (23.) A racionális – logikai – következtetésben pedig nem előnyt, nem eszközt, hanem veszélyt lát: „A 'tehát' az emberi szellem legnagyobbstílu

szélhárosságának jelvénye”, mondja. (15.) Sőt odáig megy, hogy azt állítja: „A legnagyobb terrorista: a logika.” (27.) „A logika a gondolkodás tehetetlenségi törvénye.” (45.) Ezek a rögtönzött, de kimerevített meghatározások semmiképpen nem az ész lehetőségeibe és szerepébe vetett optimizmus jelei. (Álláspontjának, mint más aforizmáiból jól kivehető, következményei voltak, meghatározták beállítódása jellegét.)

Osvát egy modernizálódó, sőt „modern” kor gyermeke volt, ezt a modernizálódást azonban kritikával szemlélte. A valláshoz – Istenhez – való viszonya tartózkodó, de nem feszültségek nélküli. Ő, aki egy rabbi unokája volt, s első írása még egy ortodox zsidó folyóiratban jelent meg, a zsidó vallási tradíció egyik sarokpontját kérdőjelezte meg. „Sovinizmus: 'mi vagyunk Isten kiválasztott népe'.” (34.) Ugyanakkor a tízparancsolatot változatlanul középponti jelentőségüként kezelte: „A legkegyetlenebb tükrünk – a tízparancsolat. Tiszteld apádat és anyádat. Érdemes.” (30.) S szövegeiben rendre tetten érhetők bibliai allúziók is, Káin és Ábel példázatától a Tékozló fiúig. Egyik aforizmája pedig nyílt vallomás: „Ateizmus: Istenről elhagyott világfelfogás.” (28.) Reflektált a fejlődés, haladás, evolúció kérdéskörére is. Az emberi nemet – az „embereket” – olyan létezőkként fogta föl, akiket foglalkoztat „a merre van előre” kérdése. „Minden lény közt csak nekünk kérdés”, írta, „csak bennünket nem hágy nyugton, csak a mi büszke boldogtalanságunk, hogy: merre van előre. Nekünk *előre* nem: a törvény írja, hanem: az akarat iránya a szabadsága felé.” (35.) Ez, mint aforizmájából kiderül, megint ambivalencia nála: „De mi, mi, egyedül mi – nem akarjuk a kimért és eltéveszthetetlen utat: mi a természet rendjét nem érezni, hanem akarni akarjuk: mi a rendbontó rendcsinálás, mi a beleszólás, mi az akarat rajongói vagyunk.” (35.) S a kérdést (nem tudván, vagy esetleg nem is akarván megválaszolni) nyitva hagyja: „Merre van előre? Merre van előre?” (35.) Álláspontjának két eleme antropológiai természetű. Egyrészt a „jövőt”, a majd megvalósulót nem helyezi értékben a jelen fölé: „Az utánunk jövők nem fontosabbak nálunk. Hagyjuk ezt a képmutatást”, mondja. (37.) Ezzel mintegy dekonstruálja is a jövő, mint fejlődési cél létjogát. Másrészt a fejlődés „ígéretét” lehetőségét a gyermekekben látja: „A gyermekek ideakomolyanvevése, mely még nem látja, vagy mellékesnek látja a minden dolgokat beidegző érdekhálózatot: a haladás főigérete.” (17.) Azaz, expressis verbis mégsem zárja ki a haladás lehetőségét. Magát a haladást azonban kritikusan szemlélte. Amikor az ellenkultúra fiataljairól (a galileikörösökről?) ír, ironiája metsző: „Haladó' ifjak, akik fáklával szaladnak az Isten előtt, hogy el ne tévedjen.” (17.) A hagyomány iránti érzéketlenséget, az újítás erőltetőit látja bennük. S magát az evolúciót is megkérdőjelezi: „Fokról-fokra lép-

ni a boldogság felé az örök vágy szempontjából mozdatatlanság. Minden nemzedék csak egy nemzedékkel van előbbre. A kiinduló- és a végpontja között (a maga kezdőbességeinek megfelelően) ugyanazt az elérhetetlenségérzést, ugyanazt a hiábavalóságérzést produkálja, mint az elődei, mint az utódai. *Az evolúció talán csak a történetíró optikai csalódása.*” (31.) Ez, pszichológiai szempontból, radikális álláspont, de voltaképpen és valójában a haladás ideájának radikális dekonstrukciója. Egy modernizációs folyamat irodalmi prominensétől csakis keserű tapasztalatként érthető meg – a tapasztalat sok szempontból ellentétes a szereppel, amelyet szerkesztőként betöltött. S hogy itt valami kiábrándulás-féle érhető tetten, jelzi egy másik aforizma konklúziója: „Szinte különös, hogy nem visszafelé haladunk.” (46.)

Osvát számára igazában nem is a „haladás”, hanem a jelenben egzisztáló személyiség, a magányos individuum léte és lehetőségei az érdekesek, fontosak. Alap-tétele nem mindenki számára evidens, de a maga nemében világos: „Magány nélkül s mert a magány az individualizmus lényege: individualizmus nélkül nem élet az élet.” (12.) Ehhez kapcsolódik a másik tétele is: „A tárgyilagosság a legteljesebb magány.” (12.) Az individualizmus egyenlő magány azonosítás olvastán persze nehéz megállni, hogy ne asszociáljunk a savanyú szülő bölcsességére. A magányra ítélt ember „elmélete” ez. Amikor a „függetlenség és elhagyatottság” viszonyát tematizálja, ezt voltaképpen el is ismeri: „A függetlenség elhagyatottság.” (19.) A hiány, a valamitől való megfosztottság itt mégis konstitutív erővé válik: „A képzelet hiányérzet”, mondja, „amelynek vergődésében szárnyai nőttek. Ez: az alkotóvá lett szenvedés: teszi az embert emberré. Ellentétek: (jó és rossz, távol és közel, fény és árny, szenvedés és alkotás) szóval a relativitás lélegzése nélkül nem élhetünk. Az abszolútum öl, a távlatlan megfojt. Minden: az semmi. Az elégedetlenség az élet. Elégedetlen vagy, tehát vagy.” (17.) Az individuum azonban választhat lehetőségei közül. „Az önuralom a legbiztosabb önvédelem” (44.), állítja például. De az önuralomnak veszélyei is vannak. Le is szögezi. „Az önuralom – gátláskultúra.” (33.) A mérték medrében maradni: szegénység: „ami nem lép ki mértéke medréből, reménytelen né lesz. Minden egyenletesség szegénynek hat végül. Amint: az idő egykedvű ropogtatással felfalja gyermekeit.” (25.) „Melyik a legköltőietlenebb tulajdonság?” -- kérdezi. „A józanság: ez a sorsába belenyugvó tényiszolgasság: a valóság nonszensének magát ellenállás nélkül megadó léleknek ez a pyrrhusi győzelme a maga nemes vágyai fölött.” (23.) „A józanság a tapasztalat bálványimádása” (19.) Ám igazi kincsünk nem az adottság, hanem a „lehetőség” (36.) S „Jaj annak, aki ellenáll a hajlamainak. Az egész élete erőszakot önmagán. Ő az igazi Tékozló Fiú.” (23.) Meggyőződése:

„az idealisták tartják a világban a lelket.” (42.) (Ennek „objektív” alapja is van: „Az ismeretlennel, az érthetlennel, a titokkal az élet szünnék meg. A tudatban a tudattalan tartja a lelket.” [28.]) De Osvát eszménye a *szabad ember*. Márpedig: „Szabad ember a börtönben is szabad ember.” (27.)

S az individualizmus osváti eszménye ez a „szabad ember”, aki – mint egy másik aforizmában ki is mondja – önmagával feleselve is vallja: „De igenis ragaszkodni kell a lehetetlenhez.” (32.)

Osvát azonban nem naiv, tudja: „Végzetünk könnyörtelen végrehajtói vagyunk.” (24.) Tudja: „A törvények keresése és a törvények elleni lázadás – ez tölti ki az ember életét.” (27.) De szívéhez közel, ismétljük meg, mégis a „szabad” és szabadságra törő ember, például az ennek az eszménynek megfelelő művész áll. „Senki sem próféta a hazájában”, idézi a klasszikus szólamást. Majd így értelmezi azt: „Ha ez igaz, nem azt jelenti-e, hogy: félreismert s mellőzött fiainak műveiből áll a nemzet kincse?” S e ponton megismétli: „Szabad ember a börtönben is szabad ember.” (27.)

5

Osvát, mint az aforizmaírók általában, az emberről is elmondja tapasztalatait. Egy-egy megjegyzéséből *antropológia* áll össze: emberkép, ahogy ő látta kora emberét. E kép meglehetősen kritikus hangoltságú. „Reménytelen viszonyban van önmagával a legtöbb ember” (46.), mondja például. S ha e tézise némileg enigmatikus is (a „reménytelen viszony” pontos jelentését igen nehéz meghatározni), a negatív konnotáció bizonyos. Az emberek „őszinteségének” minősítése pedig alig leplezett megvetésről árulkodik. „Nem sok embert ismerek, akinek az őszinteségét őszintén többre becsülném az udvariasságánál.” (36.) Ismeretes, Kosztolányinak is ez volt az álláspontja, s bizonyos pragmatizmust nehéz megtagadni ettől a megfontolástól. De ez, ha belegondolunk lényegébe, nem kevesebbet mond ki, mint hogy az ember valójánál *képmutatása* is jobb, előnyösebb. A kettősség, szerinte, az ember lényegéhez tartozik. „Önzés és önzetlenség harmonikái vagyunk” (44.), mondja. „Ártatlanságát akkor veszti el az ember, amikor kettősségének balsejtelve megalkuvássá válik benne: s a test s a lélek kölcsönös rablógazdasággal egymás rovására kezdik folytatni életüket.” (37.) A hazugság okát is a kettősségben látja: „Valami kettősség, az összeegyeztetés lehetetlensége kell, hogy legyen minden hazugság alján.” (29.) S a mérce is kettős. „Nincs ember, aki többet nem enged meg magának, mint másnak. Ki nem kivételez magával? Én ezt a halálíg tagadott, halálíg meg nem tagadott igazságtalanságot tartom az eredendő bűnnek.” (41.) De az is

variáció a kettősségre, amikor az embert így határozza meg: „Az ember – kísérletező állat.” (31.) Fölfogásának azonban kétségkívül van bizonyos biológiztikus determináltsága. „Minden érzés gyökérszálai a vérben fürödnek.” (40.) Ám az emberek furcsák. „Lusták gondolkodni és hiúk a gondolkodásukra.” (32.)

Osvát ezen túl is sok mindenről ír: erényről, bűnről, őszinteségről, türelemről, félelemről, stb. („A félelem menekülés közben nő” [22.], mondja például. Vagy: „Az elzalogosított gerincek kiváltására sohasem kerül sor.” [37.]) Tapasztalatai lényege mégiscsak az: „Nem leli helyét az ember: ez az élet.” (39.) A konzekvencia, amelyet levon, azonban némileg váratlan, mert -- valami idealitás, helyett -- a gyakorlatias tradicionalitás szólal meg benne: „Mondják, hogy szokás teremti a meghittségeket, de szokások s szokásteremtette meghittségek nélkül nem lehet élni. Kis közösségek nélkül nem lehetnek nagy közösségek. A közönyös részvét fagyos szolidaritásának érzelem-kioltottságában elsenyvedne a lélek. (...) A család atomjának szétrobbantása megsemmisítené az emberiséget.” (43.) Ez bizony nem „modernista”, hanem jellegzetesen „konzervatív” megfontolás.

Ez azonban, minden bizonnyal, kompenzáció nála. Annak a mély csalódottságnak, illúzióvesztésnek az önmagát kiegyensúlyozni próbáló kompenzációja, amely *Az elégedetlenség könyvéből* címmel indított sorozatának már első aforizmaiban megjelenik: „Annak, hogy az ember már nem hisz önmagában, semmi pótléka a világon. Sem az, hogy másokban tud hinni, sem az, hogy másokban sem hisz.” (10.) *Sapientia sat.*

6

Az aforizmák egyik vonulata irodalmi/művészeti tárgyú. Ez nem véletlen, s nemcsak azért, mert a szerző maga is irodalmár (vagy ahogy az egyik aforizma mondja: „kritikus”) volt, de azért is, mert fölfogásában már eleve *helye és szerepe* volt a művészetnek. Minden, amit tapasztalatként megfogalmazott, logikailag a művészet strukturális szerepét készítette elő, minden érve a művészet felé mutatott.

A teória nem elégítette ki, korlátozott érvényűnek vélte. „Könnyebben képzelhető”, mondta, „hogy a tevé borzolatlanul átmegy a tú fokán, mint hogy a tiszta gondolat a mélyből fertőzetlenül jusson át a lélek zavaros emlékrétegein.” (30.) A fogalmilag tiszta beszéd, mondja: képtelenség: „Nem szólhatna, aki fogalmait előbb teljesen tisztázni akarná. Mindnyájan olyan nyelven beszélünk, amelyet nem értünk.” (39.) Majd, ugyanezt másképpen megfogalmazva: „Nincs félreérthetetlen beszéd. Minden pontosságból csúfot űz az érzékenységek bábeli grammatikája.” (40.) S szerin-

te a hétköznapi, „normál” beszéd is (torzító) elvontság. „Ami beszéd tárgy az emberek között: mindaz elvontság (nem azonos azzal, amire az egyik, sem azzal, amire a másik külön gondol), elvontság akkor is, ha konkrétum: – *de amire magában gondol az ember: érzéki, konkrétum akkor is, ha csak úgynevezett fogalmi léte van is.*” (19.) S e téziséhez, mintegy konklúzióként, hozzáteszi. „Bilde Künstler, rede nicht.” A német mondat, bár nála nincs időjelben s nem is nevezi meg szerzőjét, egy Goethe-aforizma, s kb. annyit tesz, 'a beszéd semmi, a művész alakít'. Az alkotás pedig végső soron maga az egyéni vágy. „A tiszta alkotás: a vágy. Minden élőlény alkotó.” (20.) Az ilyen értelemben felfogott alkotás persze még legfőbb potenciális művészet. „Az Egész iránt való érzék teszi a művészt: az, hogy teljesít, az, hogy az anyagot megfosztja töredék-elégedetlenségétől.” (21.) Az igazi művészet azonban nagy adomány, az aforizmaírótt himnikus szárnyalásra készíti: „*Semmi más – sem szeretet, sem bölcsesség, sem áldott erőfeszítés, sem imádkozás, sem az elégedettség békéje – nem adhatja, nem adja azt a súlytalan teljességet, azt a gondtalan kitárulást, azt a boldog lebegést az eszmélés függetlenségében, amit a művészi szemlélet ad.* Mintha a minden dolgokkal való együttélésünk egyszerre visszanyerte volna zavartalanságát s egyetlen nagy, tiszta, meztelen barátsággá válnék: eltűntek az árnyékok, nem: maga a mostoha: a minden árnyékok anyja: az Irigység aludt el. *S fellélegzik az elnyomott Összhang. Ó, keserűségtelen, nemes érzékiség, honvágy és haza egyben, Művészet!*” (46.)

Ilyen, egyértelműen pozitív valami nincs is más az aforizmaiban. A művészet a központi érték.

De egy szerkesztő, azaz egy gyakorló interpretátor megjegyzéseit olvasva, óhatatlanul fölmerül a kérdés, mit tud mondani a művészetéről, miről árulkodnak a részletek? *A mű: élő egész* tézise holisztikus „felismerés” metaforizáló leírása – de ahogy mondani szokás: van benne valami. „A mű: az élő egész, ami kezdettől csíraparányiságtól fogva élő egész: nem készül, csak nő, csak kibontakozik, csak kinyújtózik – az első pillanat szülte arányokban. Porszemben az egész föld, minden örömeivel és szenvedésével, mindennel.” (27.) Ez egy organikus műfelfogás, impliciten – kimondatlanul – sok mindent, pl. az életszerűség követelményét rejti magában. Konkrétabb – s operacionalizálhatóbb – szempontot ad, amikor a „megírható” nagyon erősen redukálja: „Csak kettőt írhat meg az ember: az érzését, vagy a nyomorát, hogy nem tud érezni.” (15.) Ezt variálja egy másik aforizmaiban is, de már paradox alakban: „az érzés igazán 'magában' maga a költészet. Csak sosincs 'magában'.” (15.) (Ez a paradoxon persze, tematikai értelemben, elég nagy ajtó- és ablaknyitás, itt szinte minden bejöhethet.) Egy azonban biztos: ez a fölfogás az érzékiség közvetlenségével szá-

mol: „Közvetlenség: érzékiség.” (34.) Az elbeszélésre alkalmazva: „Meztelen legyen az elbeszélés, a mozzanatok ne kapdossák minduntalan elő a kis tükreiket, hogy – mint az utcán az arcukat szépítve a nők – vonzóerőt pingáljanak magukra.” (34.) A kifejezés és a forma viszonyát tematizálva már egyszerre elvi s egészen gyakorlati: „Minden, amit mondunk, belülről *kifejezés*, kívülről *forma*. Nincs hatalom, egyszerűség, zseni, mely megakadályozza, hogy a forma el ne csábítsa a kifejezést. Hütlenség az új élet törvénye.” (25.) Magát a formát is definiálja. „A forma a dolgok önállóságának illúziója.” (13.) Ez nem kevés. Hiszen: „A művészet igazságszólás.” (45.) Konkrétabban: „A látszat csalásai: ez a művészet nyelve.” (22.) De – s ez újabb paradoxon – a mindebből kifejlő „stílus: helytállás”. (13.) Mindennek tehát van egy belső koherenciája, tartása. S a művészet – ellentétben a vallással – a „lényegtelen” eszközként használja: „A művészet a lényegtelenen át mutat rá a lényegre, nem, mint a vallás: a lényegen át a lényegtelenre.” (18.)

Osvát, aforizmái tanúsága szerint is, érzékelt a nyelv szerepének fontosságát. A pszichoanalízis kapcsán mondja ki közös funkciójukat. „A pszichoanalízisnek nagysága és veszedelme, hogy – mint a nyelv: *költ és gondolkodik helyettünk*.” (41.) A nyelv, mondja ki egy másik aforizmában, „színhátszó”. „Saját jelentésének kopott szobra, zengő szobra, szégyenlős szobra ugyanaz a szó. Mennyi költőlélek vándorol a nyelven!” (47.) S azt is észreveszi: „Minden intimitásnak más a nyelve – s lefordíthatatlan.” (43.) De számol a nyelvrontás sajátos, a konvencionális várakozásokra rácafoló, nem föltétlenül negatív szerepével is. „Nyelvrontásból él a nyelv: nyilvánvaló, ha egyszer javítani már nem lehet.” (38.) S a szóhoz való írói viszonyt is képes definiálni: „Író és szó. Nem tud parancsolni, aki engedelmessé nem tud a nyelvnek.” (41.) A nyelv eszköze, de csodálkozása tárgya is. „Örök csodálkozás a nyelv” (39.), mondja.

Összefüggő irodalomszociológiát nem ad, de több fontos utalása is van az irodalom szociológiai dimenziójára. Az alapvető distinkció megjelenik nála. „Két külön dolog. Van az irodalom – s vannak a nagy írók.” (23.) Ez bizonyos nézőpontból már-már banalitás (a fiatal József Attila annak idején meg is fricskázta ezt a tézist), de ami irodalomszociológiailag evidens, nagyon sok értelmezői irány számára máig meg nem értett összefüggés. Osvát mint szerkesztő azonban ezzel a problémával napi gyakorisággal találkozott. Nem véletlen, hogy – implicite saját szerkesztői gyakorlatára, horribile dictu: tévedéseire is – reflektált „fércművek” és „remekművek” viszonyát tematizálva: „A fércművek és a remekművek titokzatos rokonsága magyarázza meg leginkább a nagy kritikusok csúfos tévedéseit” (32.), írta. Ez a „titokzatos rokonság”, amely egyaránt megtalálha-

tó a fércműben és a remekműben, maga az irodalmiság. Megkülönböztetésük „technikai” szempontból sokszor nem elvégezhető, a distinkcióhoz külső nézőpont kell. E probléma annyira foglalkoztatta, hogy egy fiktív szerkesztői üzenetben is, Petőfivel példálózva, kitért rá. „Petőfinek nincsenek középszerű versei”, írta. „Ha könyvből kivesszük azokat a darabokat, melyeket mindnyájan remeknek tartunk – egy vaskos kötet közölhetetlen vers marad a kezünkben. De nincs egy sem köztük, melyben nem lehet lángolni látni a geniet. Óriási példázat a fiatal költő számára, aki nem akarja megérteni, hogy annyi tehetséget mutató verse között – egyetlen kielégítő sem akad.” (42.) Nem kétséges persze, hogy ez az érvelés a *tévedő, melléfogó* Osvát önmagát is igazoló gesztusa, de nemcsak az. A „remekmű” és az irodalom között, az irodalom önmagába záródó nyelvi létmódja miatt nem olyan könnyű megvonni a határt, mint ahogy egy későbbi kor, *hagyománnyal* is alátámasztott perspektívájából ez már többé-kevésbé világos. Ehhez képest összehasonlíthatatlanul egyszerűbb eset a „korszellemtől” való distanciálódás igénye: „művészeknek, ha ér valamit, minden fontosabb, mint az a rossz lehelet, amit korszellemnek neveznek”, írta (19.). A Nyugat szerkesztőjétől, valljuk meg, nem is igen volt várható más álláspont. A Nyugat irányítói hosszú időn keresztül a „korszellem” ellenében navigáltak a lapot. Az irodalom azonban, s az aktuális irodalomeszmény is az 1890-es évektől az Osvát haláláig terjedő, nem is nagyon hosszú, de „sűrű” évtizedekben belső átalakuláson ment keresztül. A modernségnek modern kihívói léptek föl az irodalom színpadára, s új tapasztalatok új érveléssel törtek be az irodalmi beszédtérbe. Megváltozott az „értelem” – vélelmezett – mibenléte is. Erre a szituációra a maga módján Osvát aforizmában is reagált. Az „értelmetlenség”-ről mint „műfajról” ezt jegyezte meg: „Így védik: a világ értelmetlenségét – csak értelmetlenséggel lehet kifejezni. Jó, de mivel veszik észre? Nem az értelmükkel? És hogyan különböztetjük meg a beszélőt a mondanivalójától? A nyers értelmetlenséget a 'művészitől'?” (46.) A kérdések jogosultak, ma talán még inkább, mint 1928-ban voltak. De egy kifejezés-elvű irodalom szemszögéből ezek a kérdések csak fölvetethők, de meg nem válaszolhatók.

Osvát a születő – képződő – irodalom szerkesztője volt, „első” kritikus, az irodalom – általában: a kultúra – történetiségét azonban fel- és elismerte. „Posztumusz korrektúrákból áll a kultúra”, írta. „S művészet, erkölcs, igazság – mind, mind *esprit d'escalier*”. (18.) A francia nyelvű frazéma jelöletlen idézet Denis Diderot-tól, magyarra kb. így fordítható: 'elkésztett ötlet'. Ez a meghatározás kétszeresen is jogos. A művészet saját jelen idejéhez képest is 'elkésztett', vagy ha úgy elfogadhatóbb: *követő* beszédaktus. S abban az érte-

lemben is helytálló a meghatározás, hogy maga a mű is ki van téve a folyó idő utólagos, „posztumusz” kritikájának, sőt „korrektúrájának”.

7

Osvát aforizmái általában nem politizálnak, ritka, amikor ilyen jellegű utalása érhető tetten. Az egyik azonban igencsak fontos, s az akkori idők vízvázlatzó fejleményére – 1919-re -- reflektál. Véleménye – ítélete – lesújtó: „Nincs kegyetlenebb, mint a gyáva. A forradalmak és ellenforradalmak kegyetlensége a kollektív vakmerőséggé részegedett személyes gyávaságok dúskáló bosszúja.” (41.) Ebben nemcsak az az érdekes, hogy mindkettőt minősíti, hanem az is, hogy az események célja és szerepe zárójelbe kerül, figyelmen kívül marad, s csak szociálpszichológiájukra figyel. (Ítélete ebben a szűkített megközelítésben egyébként pontos, jó megfigyelőre vall.) Magában a szűkítésben alighanem a politikától, mint speciális tevékenységformától való idegenkedése is benne van. „Politikai” utalásai ugyanis az individualista megjegyzései, pszichologizálók és radikalizmusellenesek. „Jobbra” is vág, de inkább „balra”. Szimptomatikus amit a „diktátor” születéséről mond: „A mindenki politizálásából születik: a diktátor.” (30.) Ebben implicite benne van, hogy ne politizáljon „mindenki” (hogy ki politizálhat, arról nem beszél), de ha komolyan vesszük, akkor, egyebek közt, az antik demokráciát is elutasítjuk, amely éppen előírta, hogy „mindenki” politizáljon, azaz vegyen részt a *polisz* életében, a közéletben. S ebbe a pszichologizáló individualizmusba illik bele a „kommunizmus” és a „kommunisták” antipolitikus, szűkített kritikája is. „Milyen kommunizmus az, aminek a magva nem az az érzés, hogy: ami az enyém, az a tied.” (21.) Vagy: „Következetes kommunista nem engedhet vonzódásainak. S ez a legnagyobb rabszolgaság: az érzelmi!” (44.) Ez utóbbihoz ugyan hozzáfűzi: „Vagy ez is megváltozhat bennünk?” (44.) Ám ez a kritika egészében sem nem igazán mély, sem nem igazán éleslátó. Inkább csak az idegenkedés, a személyes averzió jele. Amikor kritikája konkrétabb, amikor olyasmiről beszél, amit jobban ismer, diagnózisa is pontosabb. „Az értelmiség szervilis”, fogalmazza meg tapasztalatát. „De legszervilisebb a tömegmozgalmakban.” (42.)

Az elejtett, alkalmi utalások is mutatják: a Nyugat szerkesztője, politikai értelemben, személyiségvédő konzervatív volt. (A kultúrharcban azért tűnhetett föl „radikálisnak”, mert egy „szabadságharcos” folyóirat szerkesztője volt, s a „moderneket” s az „antimoderneket” harcában az egyik nagy ütközőpont éppen a személyiség lehetőségeinek meghatározása körül alakult ki.)

Nagy kérdés, ezek az aforizmak csak a kései Osvát beállítódását jellemzik-e, avagy retrospektíve is felvilágosítást adnak róla, elveiről?

Bizonyos, hogy csalódásai, keserősége 1918/19 utáni fejlemény. Az ország közviszonyainak alakulása, a személyes életút eseménytörténete (anyagi gondok, felesége öngyilkossága, lánya betegsége stb.) ezt nagy mértékben valószínűsíti. Szemléletének két eleme: személyiség központúsága és irodalomfelfogása azonban bizonyosan régtől fogva meglévő, konstans eleme volt beállítódásának. A személyiség, az individuális központi – meghatározó – vonatkoztatási pontként való kezelése, mindenek elé való helyezése, jogainak és lehetőségeinek szavatolása voltaképpen a Nyugat létének *sine qua nonja*. Enélkül „a” Nyugat, s máig méltányolt fénykora, amely korszakos irodalomtörténeti jelentőséget ad neki, az 1908/18 közötti nagy periódus egyszerűen nem formálódhatott volna ki. (Ez a beállítódás természetesen nemcsak Osvát preferenciáit, gondolkodását jellemezte, de a Nyugat belső körét, nem utolsósorban a főszerkesztő Ignotusét is. A személyiségnek ez a tisztelete közös meggyőződés volt. S ennek irodalmi előnyeit, lehetőségteremtő, inspiratív hatását az írók is a maguk bőrére érezték – a személyiségnek a gyakorlati tisztelete és a személyiségvariánsoknak a tolerálása, sőt méltánylása, önértékként való elismerése teremtette meg azt az alkotói – intellektuális és érzelmi – légkört, amely alkotásra ösztönzött, s bátorított a „szabad” önkifejezésre, az új írói megoldásokra.) Ennek a légkörnek a fenntartása, valamint az „eredményeknek” a közös, egy céger alatti prezentálása a Nyugat teljesítményének két legfontosabb előfeltétele volt.

A kifejezés-elvűség ugyancsak régi és tartósan érvényesülő meggyőződése volt Osvátnak. Mint mindenki, akit megérintett A Hét szerkesztőségének írói atmoszférája, ő is az irodalomnak ebbe a kifejezéscentrikus felfogásába nevelődött bele. Ez az elv egyszerre legitímálta a tapasztalatok és érzések kimondásának jogát, s tette lehetővé, hogy az irodalom s a szellemi élet magába fogadja, felhasználja mindazt a tapasztalatot, amely az átalakuló világra való, közösen kihordott reakcióként lehetővé tette a modernségben való eligazodást és a modernség tovább építését. Azaz a habitusban megalapozta a Nyugat újdonságát, sokszínűségét: gazdagságát. Összefoglalóan megnevezve: nívóját.

A kifejezés-elvűség természetesen történeti eszmény, nem mindenhol s nem mindenkor érvényesülő univerzális elv. Korlátai is vannak. A kifejezés be is zárja a művet egy helyzet- és személyiségfüggő kontextusba, meghatározza a szöveg strukturális lehetőségeit. Ezt Osvát nem tudta, vagy önmaga előtt sem ismerte

be, saját elmélete elnyomta benne a zavaró tapasztalatot. De a fénykorban ez a kifejezés-elvűség biztosította a megújulást, s ez mintegy visszamenőleg is, előre is „igazolná” gyakorlatát.

9

Osvát igazi, testhez álló szerepe, jól ismerte föl, nem az írás volt, hanem az előolvasás, a születő mű körüli bíbelődés és az (életvilág rejtett hálózatán keresztül) összekapcsolható szövegek összekapcsolása: „összerakása”. Ez gyakorlati „tudást” feltételezett, egy mozgó, helyezhető, műhöz és szerzőhöz igazodó speciális kompetenciát. De ez a kompetencia nem egyszerűsíthető le a pusztá improvizációra. Az aforizmák legfőbb tanulsága az, hogy mindabban, ami okos vagy ötletes, olykor: erőszakos improvizációnak vélelmeződött, mögöttes orientációként jelen volt egy látens elmélet. A szerkesztői gyakorlat persze több és finomabb szerkezetű volt, mint az e gyakorlatot is mozgó virtuális elmélet, de enélkül az elmélet nélkül nem lett volna működőképes.

Ismeretes, a magyar avantgárd fellépésétől (1915/17) kezdve támatta a Nyugatot, s a „modernséget” nem a Nyugattól, hanem saját magától számította. Tverdota György (2018) egyik tanulmányában ad egy kis szemelvénygyűjteményt A Tett és a Ma Nyugat-ellenes gúnyolódásaiból. Ilyeneket idéz: „Félnarkotizálják a publikumot”. A nyugatos költészet „a l'art pour l'art boci-boci tarkája”, „nyikorgó technikázás a gondolatszurdinákkal”. „Splendid isolation, tour d'ivoire, éneskedés, szópecérség, amely hiábavaló mókává szegényül”. A Nyugat-generáció „világfájdalmas hangulat-pepecseléséről, a kivirágzott homlokú sznobok rímcsöngetéséről” beszéltek. S így tovább. E gúnyolódás ellen felvethető persze a kérdés, az avantgárd vajon jobb, *előbb* irodalmat produkált-e, mint a Nyugat, s méltányos volt-e ez a kritika? Egy dolog azonban bizonyos, az avantgárd produkciójában egy új történeti tapasztalat szólalt meg, az *én* – a személyi-

ség – *történeti* válságának tapasztalata. Ők pont annak a válságát érzékelték, ami Osvát s a Nyugat központi értéke, alapszempontja volt. S ez a diszkrépancia felhívja a figyelmet arra, hogy Osvát (s a Nyugat) személyiség-elvű beállítódása csakugyan 19. századi eredetű volt, a „nagy háború” perspektívájából már-már archaikus képződmény. A nagy, kollektív vérontás strukturális irracionálisának a futurizmus értelmetlenségére volt az irodalmi analógonja. Kiderült ugyanis, hogy ami 19. századi perspektívából *anomália* volt, az valójában, bármily szörnyű, mélyebben fekvő *törvényszerűség*. Ez a történeti kontextus értelemszerűen minősíti Osvát „elméletét”, meggyőződéseit is. Visszatulja a modernség egy korábbi fázisába, stádiumába. De nem értékteleníti el teljesítményét. A 19. századi eredetű elv ugyanis, tetszik vagy sem, a Nyugat fénykorában nagyon is élő, „modern” tapasztalatok irodalmi artikulálását tette lehetővé. S ez az artikuláció olyan irodalmi nívót eredményezett, amelyet a személyiség válságának avantgárd szószólói nem tudtak, nem tudhattak megközelíteni. Mert maguk is a válság részei voltak.

Az értelmetlenség értelmetlenséggel való kifejezésére reflektáló Osvát-aforizma nagyon is jól érzékelt valamit. ■ ■ ■

Lengyel András (Békéscsaba, 1950): irodalomtörténész, Szegeden él. Kutatási területe a 20. századi magyar irodalom- és művelődéstörténet, időnként visszanyúlva a 19. század végéhez is. Megközelítésére a filológiai és gondolkodástörténeti szempontok kombinálása jellemző. Számos könyv szerzője, legújabb kötete (marginalitástörténeti tárgyú írásai egy gyűjteménye) ősszel jelenik meg. Déry-, Tömörkény- és Komlós Aladár-díjas. Újabban Ignotus Hugó életművét kutatja, de elsősorban ma is József Attila-kutató (akit persze pályája során sok másféle alkotó is foglalkoztatott, Kosztolányitól Németh Andoron át Cholnoky Viktorig). A Szeged-kutatásban is letette névjegyet.

JEGYZET

Osvát aforizmáit *Az elégedetlenség könyvéből* című, *Összegyűjtött írások* alcímű kötetből (Bp. 1995) idézem, zárójelben megadva a kötet oldalszámát. A róla szóló fontosabb irodalom: *Osvát Ernő a kortársak között*. Szerk. Kőszeg Ferenc, Márványi Judit. Bp. 1985., Fráter Zoltán: *Osvát Ernő élete és halála*. Bp. 1987., Kosztolányi Tibor: *A fiatal Osvát Ernő*. Bp. 2009., Osvát Kálmán: *Osvát Ernő. Adatok Osvát Ernő életrajzához*. Nyugat, 1930. 23. sz., Uő: *Előfutarak: Osvát-*

életrajzhoz. Magyar Csillag, 1944. márc. 15., Kenéz-Kurlander Ede: *Osvát Ernő ősei*. Szombat, 1929. Nov. 16., Uő: *Újabb adatok Osvát Ernő őseiről*. Szombat, 1929. dec. 7., *Halott leányával szembenézve látta át szívét Osvát Ernő*. Az Est, 1929. okt. 30. 5–6., *Osvát Ernő felesége megmérgezte magát*. Az Est, 1927. máj. 4. 6., *Osvát Ernőné meghalt*. Pesti Napló, 1927. máj. 5. 13., Reichard Piroksa: *Osvát Ernő jegyzetei*. Nyugat, 1933. 21. sz.. stb. Újabban: Szilágyi Judit: *Osvát Er-*

nő és a nők. Kalligram, 2008. 4. sz. Schöpflin Aladár idézett Osvát-jellemzése: *Osvát Ernő*. Nyugat, 1919. 1. sz. A Hét személyiség- és kifejezés-elvű gyakorlatáról lásd: Lengyel András: „Minden forradalom elfeledi megindítóit” Ignotus és A Hét alapozó, közös másfél évtizedéről. *Múlt és Jövő*, 2017. 4. sz. – Tverdota György könyve: *Hagyomány és lelemény. A magyar irodalmi modernség első hulláma*. Bp. 2018. (A hivatkozott rész: 10.)